

VOORWOORD

Twee opdrachten

Twee opdrachten tekenen zich af voor het kerkelijk opbouwwerk in deze tijd. De eerste min of meer scherp omljnd: de bestaande, met name territoriaal georganiseerde kerkorganisatie dienstbaar maken aan de voortzetting van *koinonia*. De tweede is nog in nevelen gehuld maar dient zich aan als het scheppen van sociale verbanden - ook tijdelijke en instabiele - waarbinnen mensen God en elkaar ontmoeten. Beide opdrachten zijn praktisch en spiritueel, maar het onvermijdelijk gebrek aan concreetheid van de tweede lijkt wel ruimte te scheppen voor een grotere aandacht voor de inhoud.

Twee studiedagen, waarvan verslag wordt gedaan door respectievelijk *Jan Maasen* en *Otto Grevink*, waren gewijd aan de agogische en theologische vragen waar het kerkelijk opbouwwerk voor staat in een tijdperk waarin afbraak van oude verbanden en vorming van nieuwe naast elkaar blijken voor te komen. Een grote variëteit aan vormen van en opvattingen over kerkzijn diende zich aan. Daarbij lijkt er vanuit het beleid iets sterker het accent te worden gelegd op het bestaande, terwijl de vernieuwing meer van onderop lijkt te worden ingezet.

Een *case study* van zo'n nieuw fenomeen biedt *Nynke Dijkstra-Algra: de Willow Creek Community*. Geen recept voor alle kerkelijke kwalen, maar wel een helder model dat toepasbaar is in specifieke omstandigheden. Concentreer je op de kerkdienst en maak daar wat moois van. Verkondig het evangelie met een goede muziekbond, aansprekend theater en een opwekkende preek, en de mensen stromen binnen. Althans in Zwolle, en wie weet waar nog meer. Opvallend is de combinatie van de voordelen van grootschaligheid (een megakerkdienst) en kleinschaligheid (*small groups*). Geen bescheiden aanpassing van het bestaande, maar een compleet andere opzet van de eredienst om compleet andere categorieën te bereiken. Dat ook dan weer groepen niet bereikt worden is onvermijdelijk. Essentieel is juist het lef om keuzes te maken. Op de traditionele eredienst, bedoeld voor de gehele lokale

gemeente, knappen velen nu eenmaal af. Voor wie energie heeft is er her en der steeds opnieuw ruimte om iets nieuws te beginnen. En soms is het er al, maar zien we het niet.

'Kijken met andere ogen' is ook waar *Jan Hendriks* op uit is. Piet van Hooijdonk recenseert het door hem geredigeerde resultaat van de prijsvraag 'Leve de Kerk'. Hij constateert dat Hendriks de georganiseerde aanpak van de opbouwwerker heeft ingeruild voor de inspirerende rondreis van een verkondiger met één metafoor in zijn ransel: de open, gastvrije kerk. Jan heeft een beweging gestart die zich, gedreven door het geestelijk verlangen, een weg baant – en we zien wel waar we uitkomen. Roger Weverhergh op zijn beurt bespreekt het werkboek 'Bronnen voor beleid' waarachter wij de hand van *Peet Valstar* vermoeden: een stevig pakket instrumenten voor het werken aan de gemeente als organisatie. Gezusterlijk naast elkaar in deze Nieuwsbrief staan aldus de zorg voor het bestaande en de ontwikkeling van wat groeiende is, in de hoop op een prettig gesprek.

Deze Nieuwsbrief voorziet u voorts van allerlei vaknieuws waaronder het verslag van de *jaarvergadering* en een lijst van *nieuwe materialen*. De Website kunt u raadplegen voor uitgebreide verslagen, inclusief teksten van bijdragen.

Kees de Groot

VAN HET BESTUUR

Dag Frits

Het bestuur kwam sinds het verschijnen van de nieuwsbrief één keer bijeen, op 24 juni, na de studiedag over de functie en plaats van de kerkelijk opbouwwerker in een vloeibaar wordend religieus veld. We keken terug op een geslaagde dag met 34 deelnemers, waarvan tien niet-leden.

De strategie van het bestuur om ook mensen buiten de eigen WKO-kring te interesseren werpt vrucht af!

Inhoudelijk ging het om het zoeken naar nieuwe wegen van het opbouwwerk. Het was verrassend om te zien hoe de diverse presentaties van elkaar verschilden, maar het stelt ook weer de vraag wat nu precies het kenmerkende is van het opbouwwerk. Dat roept bij mij het volgende verhaaltje op:

Toen rabbi Noach, de zoon van rabbi Mordechai, de opvolger van zijn vader was geworden, bemerkten zijn leerlingen, dat hij zich in alles anders gedroeg dan zijn vader. Zij vroegen hem daarnaar. Hij zei: 'Ik doe het precies als mijn vader, die deed niets na en ik doe niets na'.

De deelnemers aan de studiedag hebben de verschillende inleidingen toegestuurd gekregen. Ze zijn ook na te lezen op onze website www.wvko.nl.

Inmiddels is de studiedag, voorafgaande aan de jaarvergadering op 30 september en een co-productie van de werkgroep Praktijktheorie en

het bestuur, eveneens voorbij. De spanning tussen beleidsmakers en opbouwwerkers bleek weliswaar aanwezig. Toch werd de soep niet zo heet gegeten als hij werd opgediend. De volgende studiedag zal in de steigers worden gezet door de werkgroep Methodisch handelen. Daarover een volgende keer meer.

Leek het er in juni nog op dat Frits Vermeulen zich herkiesbaar zou stellen voor het bestuur, inmiddels is duidelijk geworden dat Frits toch teveel omhanden heeft. We hebben als bestuurslid afscheid van hem genomen tijdens een gezellig etentje na de jaarvergadering en zijn op zoek gegaan naar zijn opvolging. Gezien de samenstelling van het bestuur vinden we als criterium belangrijk: RK en rechtstreeks werkzaam in parochies. Wordt vervolgd!

Peet Valstar

ARTIKEL

Willow Creek, kerk voor de buitenkerkelijken

In één van de buitenwijken van Chicago vind je het enorme complex van de Willow Creek Community Church. Een kerk die, zoals zoveel kerken in Amerika, op grond van vrij ondernemerschap is begonnen. De kerk begon als een soort jeugdkerk en is in de loop der jaren uitgegroeid tot een megakerk met duizenden leden en nog meer belangstellende bezoekers. In dit artikel beschrijf ik een aantal kenmerken van deze gemeente, vertel iets over de toepassing daarvan in de christelijk gereformeerde kerk van Zwolle en eindig met een paar evaluaties met het oog op de toekomst.

Enkele belangrijke kenmerken van de kerk:

- Er is gekozen voor een radicale gerichtheid op buitenkerkelijken. Dat blijkt tot in de kleinste details. Centraal en opvallend zijn de zogenaamde *seeker-services* op de zaterdagavond en zondagochtend. Deze kerkdiensten zijn gericht op gasten. Er wordt niets 'verondersteld', niemand hoeft zich verplicht te voelen te zingen, de muziek is afgestemd op de smaak van de mensen in deze regio (een echt *big band*, die overigens af en toe wordt afgewisseld met een klassiek orkest), er is geen collecte (!) en na afloop krijgt iedereen een evalua-

tief formuliertje waarop men zijn opmerkingen en vragen kwijt kan. De eerste keer dat ik zo'n seeker-service bezocht stond ik versteld van de drukte. Er komt politie aan te pas om het verkeer te regelen en al ruim een uur van te voren heeft zich een lange rij voor de ingang gevormd. Als de deuren opengaan, stormen de mensen naar binnen om een goed plaatsje te bemachtigen. De preek wordt voorafgegaan door een stukje drama, waarin het thema al wordt neergezet. De preek duurt vervolgens 30 minuten en wordt afgesloten met een kort gebed. Dat markeert meteen het einde van de dienst, die in totaal een uur duurt. 'Nu al afge-

lopen?’ dacht ik bij mezelf en dat bleek precies de bedoeling te zijn: de bezoeker moet geen enkel moment het gevoel krijgen iets ‘uit te zitten’. De dienst smaakt naar meer.

smaakt naar meer

- De kerk is groot. Mega-groot. Dat betekent dat de pastorale zorg nooit gedragen kan worden door de voorgangers en de ouderlingen. Er is gekozen voor de structuur van de kleine kring. Ieder lid is meteen ook lid van een *small group*. Small groups zijn er in soorten en maten, op verschillende tijden en vanuit verschillende belangstellingen samengesteld. Kleine groepen van vrouwen, van mannen, gemengde groepen, groepen van ouderen, maar ook van meerdere generaties. Soms vormt een werkteam ook een small group en wordt de klus (bijvoorbeeld het onderhoud van de tuin) voorafgegaan door een meeting, waarin geloof en leven gedeeld worden. Zo groeit de onderlinge pastorale en diaconale zorg. Ook worden mensen op de kleine groepen uitgedaagd te groeien in hun geloofsleven.

- Er wordt ‘gavengericht’ gewerkt. Dat betekent o.a. dat geen enkele taak voor vrouwen is gesloten. Er zitten vrouwen in het managementsteam. Omgekeerd doen er mannen mee in de crèche voor twee en drie-jarigen. Niet omdat het moet, maar omdat daar hun passie en gaven liggen.

In de loop der jaren hebben heel wat voorgangers uit Nederland een conferentie in Willow Creek bijgewoond. Tijdens de conferentie maakten zij uitvoerig kennis met de visie en methoden van de gemeente. Daarbij wordt telkens duidelijk gemaakt dat het model niet zonder meer over te planten is in iedere situatie en cultuur. De visie is universeel, de toepassing kan heel verschillend zijn. Wat hebben voorgangers in Nederland ermee gedaan? Hoe is hun ervaring van belang geweest voor de kerken in Nederland?

Henk Mijnders, christelijk gereformeerd predikant in Zwolle, zegt er het volgende over:

“Wat mij als voorganger in Willow Creek aanspreekt is het goed doordachte concept van gemeenteopbouw. Met een volstrekt helder geformuleerde visie: niet-gelovigen te helpen in alles toegewijde volgelingen van Jezus Christus te worden. En je kunt het zien werken

in de praktijk. In 1996 bezocht ik samen met een Christelijk-Gereformeerde en Nederlands-Gereformeerde collega uit Zwolle Willow Creek, toen niet beseffend hoezeer dat een keerpunt in onze kerk zou worden. De combinatie van theorie en praktijk heeft veel bij mij en mijn collega’s losgemaakt.

Bij kennismaking met Willow Creek springen meteen de erediensten in het oog.

Ik kan zelf zeker genieten van een stijlvolle kerkdienst gebaseerd op oude liturgische tradities, van schrift én tafel, met kyrie en gloria en lezingen volgens de oudkerkelijke roosters, enz. En voor wie opgegroeid is bij kerkdiensten met een schrale liturgie, niet veel meer dan franje bij de preek, lijkt het alsof je enorm vernieuwend bezig bent als je de liturgie verrijkt vanuit de West-Europese kerktraditie. Maar ik heb moeten leren inzien dat de kloof tussen die kerkelijke traditie en verreweg de meeste mensen vandaag (ouderen en jongeren) veel groter is dan ik altijd gedacht heb. Heel veel mensen beleven aan onze manieren van avondmaal-vieren werkelijk helemaal niets. Onze (exegetische) preken zijn voor hen niet te verteren. Het formele karakter van gewone kerkdiensten speelt veel meer een bemerrende rol dan ik altijd gedacht heb.

Niet alleen de erediensten staan te ver af van de belevingswereld van mensen van vandaag, ook de totale kerkelijke structuur. De mensen zien de kerk als een groot, kostbaar instituut, met een afschrikwekkende vergadercultuur en bijbehorend notulen- en archievenbestand. De kerk maakt het deze mensen daarmee haast bij voorbaat onmogelijk te ontdekken dat kerk zijn ‘slechts’ betekent: samen kun je meer met de liefde van God in deze wereld doen.

Terwijl de organisatie van Willow Creek inderdaad transparant is tot op die gedachte: de eredienst betekent in taal en beelden van mensen van nu Gods liefde present stellen. In Willow Creek zegt men dan: het orthodoxe evangelie brengen op een wijze die cultureel relevant is. En daaraan mogen mensen een bijdrage leveren die echt uit henzelf komt. Er is ruimte om ieders specifieke gave in te zetten: in muziek en allerlei kunsten als drama, dans, video, vooral in de erediensten. Maar ook in het totale kerkelijke leven in pastorale of management zaken is er voor ieder de mogelijkheid om een bijdrage te leveren die geen ener-

gie kost, maar die juist geeft door het gevoel: wat heerlijk dat ik dit doen mag! En ik zie bij ons mensen die een taak hebben bij de Alphacursus, of in een pastoraal team, of als gebedskoppel bij de laagdrempelige diensten (in Zwolle: de Ontmoetingsdiensten) inderdaad in die geest werken: “Fantastisch om zo samen in dienst van God en mensen te mogen staan”. Fundamenteel is in Willow Creek ook de kleine kring, als een plek waar ieder mens heel persoonlijk bemoediging, correctie en liefde kan geven en ontvangen. De enige manier om het pastoraat niet als een loden last op enkele voorgangers te leggen, maar recht te doen aan de bijbelse gedachte dat wij elkaar zullen vertroosten en vermanen.”

Over de toepassing in Zwolle zegt Mijnders het volgende:

“Er blijkt méér van Willow Creek bruikbaar in onze Nederlandse situatie dan ik aanvankelijk dacht. De speciale diensten voor zoekers die we nu elke zondag in Zwolle houden (om 16.30 uur en om 19.00 uur dezelfde dienst) blijken verschillende positieve effecten te hebben: tal van buiten- en randkerkelijken komen er graag; jongeren idem (bezorgde ouders zien tot hun verbazing jongeren weer terugkomen in de kerk); en tal van gemeenteleden kunnen hun betrokkenheid bij de kerk inzetten op een manier die hen aanspreekt in drama, muziek en contact, in gesprek, gebed met anderen.

Het gavengerichte denken gaat steeds meer leven. In het voorgangersteam hebben we het voorbeeld gegeven: we vervullen niet meer allemaal dezelfde taken. De gemeente leert aanvaarden, geholpen door dit gavengerichte denken, dat er minder kerkenraadsleden beschikbaar zijn voor het traditionele vergaderen en bezoekwerk en dat er meer geprobeerd wordt om gemeenteleden in te zetten op kleinere schaal, in taakclusters en in kleinschalig pastoraat (binnen de kleine kringen en de wijken). En die kleine kring begint een begrip te worden, al zijn we nog niet zover dat we iederéén er enthousiast bij betrokken hebben.

Ik vraag me af of het mogelijk is in iedere gemeente dergelijke ideeën te implementeren. Een gemeente heeft er nogal wat kader voor nodig, mensen die leiding kunnen geven aan de inzet van de gaven van alle leden, en daarom een bepaalde grootte. Niet dat je in kleinere

gemeenten niets kunt met Willow Creek, maar ik denk dat kleinere gemeenten een andere roeping, andere mogelijkheden hebben dan grotere. Ik zou in een kleinere kerk niet direct met aparte laagdrempelige diensten beginnen, maar meer inzetten op bijvoorbeeld een Alphacursus, of een diaconaal project als het Londense ‘bezem- project’ (vrijwilligers uit de kerk klussen bij mensen aan de zelfkant van de samenleving in overleg met de overheid en de sociale dienst - met profijt aan beide kanten!) Overigens kan Willow Creek iedere kerk leren om te werken vanuit een helder concept, een strategie, een visie, als een rode draad door al het werk. En iedere kerk doet er goed aan alle diensten laagdrempeliger te maken door op taalgebruik en gastvrijheid te letten.” Tot zover de Zwolse predikant Henk Mijnders.

zondagmorgen slaap ik uit

Slotopmerkingen

1. Willow Creek houdt ons een spiegel voor. Je kunt zo’n spiegel wegduwen (niet relevant, te Amerikaans, te evangelisch, te...), je kunt ook kijken en leren. Het blijkt bepaald niet onmogelijk om ook in de Nederlandse situatie met het concept aan de slag te gaan.
2. Natuurlijk kost het pijn en moeite. In Zwolle moeten de mensen wennen aan voorgangers, die niet allemaal hetzelfde takenpakket hebben. Ds. Mijnders noemt ook de verwarring die het soms geeft als mensen met een heel andere levensstijl betrokken raken bij de gemeente. Missionaire activiteiten zijn geen randverschijnselen. Als het goed is en goed gaat, doortrekken zij de hele gemeente. Het vergt omschakelingen en om-denken (meta-noia ofwel bekering, juist ook van de gelovigen!). Een traditionele christelijk gereformeerde kerk verandert langzaam, in een proces, in een missionaire, open gemeente. Dat geeft ook de volgende spanning: In de laagdrempelige diensten komen veel mensen die nog lang niet toe zijn aan een binding aan de kerk zoals de kerkmensen dat gewend zijn. Er dreigen twee gemeenten naast elkaar te ontstaan. De oude, met een sterke sociale component en de vertrouwde nestgeur, en de nieuwe, met mensen die bijvoorbeeld alleen de Ontmoetingsdiensten bezoeken, en de

Ontmoetingsgroepen, maar voor wie de gewone morgendiensten, of een taak ergens in de kerk, nog erg ver weg liggen.

Dit 'tweestromenland' herken ik vanuit mijn werk als gemeenteadviseur in de Protestantse Kerk. Kerkenraadsleden, die zich verbaasd en verontrust afvragen waarom de deelnemers aan de Alphacursus (nog) niet in de kerk komen of geen kerkenraadslid worden. Een nieuwbelijdend lid wordt aangemaand om iedere zondag naar de kerk te komen en antwoordt: ik ben al twee avonden in de week actief op een kring, zondagmorgen slaap ik uit. Een bezinning op de eredienst als 'hart' van de gemeente, lijkt onontkoombaar.

3. De ontwikkelingen gaan door. Bill Hybels en zijn Willow Creek concept worden door jongere evangelicals alweer kritisch bekeken. Webber* onderzocht de nieuwe generatie evangelicals. Opvallende kenmerken zijn: een voorkeur voor kleine huisgemeenten, een kerk als tegencultuur (in plaats van aansluitend bij

de cultuur), grote belangstelling voor oude rituelen en symbolen (met name uit de eerste eeuwen van de kerk) en dus geen 'neutraal' kerkgebouw zoals in Willow Creek. Het hoort denk ik ook bij bewust missionair beleid om nooit stil te staan en gevoelig te blijven voor deze signalen.

4. Tenslotte. Succesvolle missionaire gemeenten worden gekenmerkt door een grote gastvrijheid, gekoppeld aan een duidelijke identiteit. Die twee polen kunnen op gespannen voet met elkaar komen te staan als je gaat werken met verborgen agenda's en manipulatieve technieken. Dan is de gastvrijheid geen werkelijke vrijheid voor de gast. Het andere uiterste is dat je niets meer biedt, omdat je eigenlijk ook niet meer weet wat je te bieden hebt.

Nynke Dijkstra- Algra
Gemeenteadviseur PDC Utrecht.

* Robert E. Webber, The Younger Evangelicals. Baker Books, Grand Rapids.

VERSLAG

Naar de functie en de plaats van de kerkelijk opbouwwerker in een vloeibaar wordend religieus veld

Eind 2003 organiseerde het WKO een consultatiebijeenkomst over het kerkelijk opbouwwerk (zie Nieuwsbrief 54). Een conclusie was, dat het profiel van de kerkelijk opbouwwerker behoorlijk in beweging is "in het vloeibaar wordend religieus veld". Die conclusie werd het onderwerp van een nieuwe studiedag, georganiseerd door de werkgroep Praktijktheorie. Ruim dertig mensen kwamen op 24 juni in Amersfoort bijeen rond de vraag wat de functie en de plaats van de kerkelijk opbouwwerker kan zijn in het vloeibaar wordende religieuze veld.

Bij de kennismaking gaven de deelnemers de volgende beelden als typering van hun profiel: denker/observeerder, aanjager, antenne, stimulering missie, vitalisering, bondgenoot, bezielend verband, coach, proces, ter sprake brengen, anderen helpen het beste uit zichzelf te halen, grondtonen - bassist, voorttrekkende zoekers, adviseren, condities scheppen, inspirator, medezoeker, gemeenschapsontwikkelaar, zoekend, bruggenbouwer, sjouwer, wissel, vuurtjes opstoken, verbindingsofficier, medewetenschapper.

Veranderend religieus veld vanuit godsdienstpsychologisch perspectief

De hoofdinleiding werd verzorgd door Joke van Saane, godsdienstpsycholoog aan de VU. Zij startte met een schets van het veranderend kerkelijk terrein. Onderzoek laat zien dat de kerkelijkheid wel afneemt, maar de religiositeit niet. Meer mensen dan voorheen geloven in concepten als hemel, hel of wonderen. Maar de toenemende interesse leidt niet tot een volledig commitment. Religieuze groepen zijn uit, religieuze ervaringen zijn in.

Religieuze tradities krijgen andere functies: ze bevatten elementen die je kan benutten. Mensen kiezen hun eigen levensovertuiging uit allerlei bronnen (bricolage of reli-shopping).

Dat verschijnsel biedt weinig houvast voor opbouwwerkers die van structuren houden.

ervaringen zijn in

Hoeveel bricolage kunnen mensen verdragen? Volgens de klassieke opvatting geeft geloof houvast in moeilijke tijden. Wat heb je nu aan bricolage in moeilijke tijden? Mensen leven in een wankel evenwicht tussen zekerheid en uitdaging. Een psychologische definitie van religie luidt: "de omgang met het vreemde dat vertrouwd wordt, een confrontatie in het andere met jezelf." Religie zet het leven in perspectief. Daarvoor zijn enige voorwaarden nodig: religie moet gelegenheid bieden tot identificatie (verbinding tussen de eigen verlangens en een breder perspectief) en religie is een sociaal gebeuren (een sociale binding met anderen, korter of langer durend). Ook bij bricolage spreek je over *communities*.

Hoe problematisch is bricolage? Erikson en Fowler gingen uit van een religieuze ontwikkeling in fases. Die inzichten zijn achterhaald. Wat komt daarvoor in de plaats?

- Mensen hebben een levensverhaal en bouwen daaraan. Achteruitgang is geen regressie.
- Het zelf is niet statisch. Mensen hebben verschillende zelden: een actueel zelf, een ideaal zelf, een mogelijk zelf. Het is onmogelijk om één van die zelden aan te wijzen als het ware zelf. Toch ervaren mensen zichzelf als een eenheid.
- Karakteristieke gebeurtenissen in levensverhalen hebben vaak iets met religie van doen. Geloven heeft alles te maken met vroege relaties van mensen. Voortdurend zijn symbolen nodig om subjectieve verlangens in verbinding te brengen met de objectieve wereld. In de vroege kindertijd zijn dat knuffels, in de volwassen wereld fungeren kunst, therapie en religie als zodanig. Een complicerende factor is dat het beeld van het zelf wordt gekleurd door het beeld van de ouders en het godsbeeld.

Is bricoleren nu een probleem?

Eerste antwoord: voor mensen binnen de kerken verandert er niet zoveel.

Tweede antwoord: bricolage is wel de norm geworden, maar is ook elitair.

Derde antwoord: voor bricoleurs is het niet zo'n probleem. Als mensen doen we niets anders.

Wat moeten opbouwwerkers met dit verhaal? Vier suggesties:

- Mensen veranderen voortdurend hun identiteit. Het enige criterium is, dat het zelf een geheel moet blijven vormen. (authenticiteit)
- Gelovigheid moet je minder verbinden met kerkelijkheid. Het werkveld verschuift van binnen naar buiten de kerken.
- Religie blijft een collectieve aangelegenheid. Investeer niet in groepen, maar in voorwaarden dat mensen sociale verbanden kunnen inzetten.
- Maak een keuze vanuit de theologie voor wat je wil nastreven.

Discussie

De inleiding roept bij verschillende deelnemers vragen op. Otto Grevink vraagt, hoe mensen van *reli-shopping* naar *reli-hopping* gaan. Volgens Van Saane spelen *communities* een belangrijke rol. Dat hoeven niet per se georganiseerde verbanden in een gebouw te zijn, maar het gaat om meer dan een los gesprekje.

Jeannet Bierman wil meer weten over het levensverhaal, dat vooruit en achteruit gaat. In het klassieke beeld ontwikkelt het kind zich in een opgaande lijn en wordt de ouderdom getekend door wijsheid en intelligentie. De eindfase is voorbehouden aan een enkeling. Fowlers theorie past goed op het vrijzinnig protestantisme. Alle andere vormen van geloof beschouwt hij als regressie. Maar mensen kunnen zich op hun twintigste aansluiten bij een religieuze groep en op hun veertigste er weer uitstappen: dat is geen achteruitgang.

Op de vraag van Marianne van Bork naar de invloed van vroegste ervaringen, antwoordt Van Saane dat in het klassieke beeld het godsbeeld vast ligt. Het godsbeeld blijkt evenwel complexer en dynamischer te zijn. Wat we aan ouders toeschrijven, schrijven we aan God toe of juist niet. Ze hebben invloed op hoe we naar onszelf kijken.

Volgens Joris Vercammen is volksreligiositeit volop bricolage. Hij constateert een probleem: in het centrum van het christelijk geloof staat de verlatenheid aan het kruis. Staat dat niet haaks

op het algemeen religieus gevoel? De theologische inhoud wordt zo een psychologisch probleem. Volgens Van Saane vormen de vroege ervaringen het psychisch substraat waarop de religieuze identiteit tot ontwikkeling komt. Dat wil niet zeggen, dat mensen alleen worden bepaald door het verlangen naar symbiotische eenheid met de moeder. Wel kan je zeggen, dat tegenwoordig mensen zich niet meer door dogmatische stellingen laten leiden, omdat ze meer zicht krijgen op zichzelf.

Vier profielen van kerkelijk opbouwwerk

1. Gericht op de organisatie, de verbinding met het instituut.

Roger Weverbergh, docent aan de KTU, presenteert het eerste profiel.

De kerk kan gezien worden als een organisatie: ze heeft een communicatiestructuur, ze is een samenhangend geheel in een omgeving, ze biedt diensten en goederen aan op de markt. Anders dan het boeddhisme biedt het christendom spirituele goederen aan in en door een gemeenschap. Dat vereist een vorm van socialisatie.

socialisatie vereist

De christelijke religiositeit is bezig aan een moeizame overlevingstocht. Uit die crisis is het kerkelijk opbouwwerk ontstaan. Daarvoor kunnen twee startpunten worden aangewezen:

- gemeenschapsopbouw vanuit een religieuze vraag, de behoeften en verlangens van mensen: pastoraal opbouwwerk, presentiepastoraat, oudewijkenpastoraat.
- de bestaande organisatie. De kerk is in een crisis terechtgekomen. Hoe speelt zij in op de religieuze markt? Dit vraagt om een interdisciplinaire benadering.

Twee opties:

- Organisatieadvies aan parochies en gemeenten zonder wezenlijke transformatie
- Organisatieontwikkeling (parochieontwikkeling)

Overigens is er nu wel sprake van een wezenlijke transformatie door de schaalvergroting. De territoriale volkskerkelijke parochie met als centrale figuur de pastoor verdwijnt en wordt opgenomen in een groter verband. De begeleider van processen van schaalvergroting wordt

een belangrijke acteur die te maken krijgt met drie zaken:

- Mobiliteit en flexibiliteit en het bestaan van verschillende modaliteiten.
- Voor kerkopbouw is gemeenschap een belangrijk gegeven. Dat verschuift van een sociaal nostalgisch naar een meer theologisch geladen beeld.
- Opbouwwerk dient ondersteuning te bieden aan doelstellingen die wezenlijk zijn voor kerk: liturgie, catechese en diaconie.

2. Gericht op het bouwen en verbinden van allerlei netwerken in de geloofsgemeenschap

Peter Hendriks, tot voor kort predikant in De Maten in Apeldoorn, licht dit profiel toe aan de hand van twaalf stellingen. Zijn uitgangspunt is, dat de oude verzorgingskerk totaal op de klippen loopt. De rolverdeling van producent en consument moet worden doorbroken.

op de klippen

In de geloofsgemeenschap wordt daarom gebouwd aan een veelvoudig netwerk, waarin iedereen zijn eigen plek kan vinden. Mensen moeten daar elkaar kunnen ontmoeten en de traditie van de kerk en God. De ontmoetingsplaatsen zijn heel gevarieerd: vieringen (Hemels Gelag), persoonlijke gesprekken (Geloof ligt op straat), uiteenlopende werkgroepen en gespreksgroepen. Mensen moeten telkens het gevoel krijgen dat er echte interesse bestaat voor hun verlangens en er ruimte is voor gelovige groei. Alle taken in de gemeenschap staan in dienst van die groei. Het gaat er niet om dat er klussen gedaan worden, maar dat mensen gelegenheid krijgen om elkaar te ontmoeten. De organisatie moet daarom van onderop georganiseerd worden met een heldere visie. De pastor is *mental coach* (hij motiveert mensen en zoekt ontmoeting). De kerkelijk opbouwwerker is technisch coach en helpt om in de gemeenschap de voorwaarden te scheppen voor echte ontmoeting en groei.

3. Gericht op de verbinding tussen algemene religiositeit en christelijk geloof

Nico Derksen is werkzaam op het gebied van geloofscommunicatie en parochieontwikkeling in het aartsbisdom Utrecht. In zijn werk gaat het hem vooral om de vraag hoe je het levensverhaal en het geloofsverhaal met elkaar kunt verbinden. In de loop der tijd is hij allerlei

lagen gaan waarnemen waarop mensen zich bezighouden met religiositeit, zichtbaar en onzichtbaar. Wat hebben mensen nodig voor de plausibiliteit van geloven? Hoe blijven zij niet alleen getrokken naar de grote Memoria, maar ook naar de kleine herinnering? "Pas als je je leven kunt vertellen, kan je zeggen dat je geleefd hebt." (Marquez) Belangrijk is, dat we geworteld zijn in deze cultuur. Alle grote levens thema's zijn voortdurend aanwezig.

In tal van moderne romans en films worden levenservaringen en thema's beschreven die religieus geladen zijn en een geloofsverhaal kunnen oproepen. Enige voorbeelden:

In Coetzee's *Jongensjaren* wordt verhaald hoe een moeder autonoom wil worden en een fiets koopt. Dat streven wordt geblokkeerd. Het verhaal laat zien hoe snel vrijheid afgepakt kan worden, maar ook hoe sterk een verlangen kan zijn.

- Marianne Frederikson's *Simon* vertelt over een ontmoeting van twee vrouwen die langzaam tot elkaar komen en over hoe stilte genezend kan werken. Als lezer kan je ook ervaren hoe genezing in jou werkt. De mens is op zoek naar ervaring van heilige grond. Nodig mensen uit tot associaties en verbind die met bijbelse verhalen.

- Het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving (Barbara Leijnse) heeft verschillende films beschreven waarin gezocht wordt naar vergeving en wat je doet als iemand die vergeving weigert.

sacramentele structuur

Bij al deze voorbeelden gaat het om de grondstructuur van doorverwijzing. Sacramentele structuur wordt niet alleen gevonden in de kerk, maar ook in het dagelijkse leven.

4. Gericht op vernieuwing van het christendom vanuit een evangelicale visie.

Bert Bakker, werkzaam bij het RDC Zuid-Holland, laat zien hoe evangelicale wortels zijn werk kleuren. Als Bakker bij een gemeente komt, is deze zich vaak niet bewust van het verhaal dat God met die gemeente heeft. Hij schuift aan als geestelijk begeleider of vroedvrouw. De gemeente is het subject, niet het voorwerp dat achter de evangelicale zegekar moet worden gebonden. Soms is hij informatiebron of schetst hij de mogelijke effecten van een beslissing. Uitgangspunt is steeds, dat de Geest aan een ieder is gegeven en niet aan hem is voorbehouden.

Het gaat Bakker om het relationele in geloven. Dat komt terug in zijn diagnostiek: een combinatie van het vijffactorenmodel van Hendriks, aangevuld met de factor middelen, en de acht kenmerken voor gemeenten die het goed doen (Schwarz). De eerste twee kenmerken van Schwarz (doorleefde spiritualiteit en inspirerende eredienst) kom je niet tegen bij Hendriks. De andere min of meer wel.

Middagprogramma

Na het middageten en twee rondes werkplaatsen volgt een plenair viskomgesprek.

Marianne van Bork voelt zich aangesproken door het begrip *bricolage*. Zelf heeft zij zich indertijd gecommitteerd aan een christelijke geloofsgemeenschap. Maar ze voelt een spanning om je "met je hele leven en voor altijd" te binden. Nieuwe leden komen vaker uit andere kerken dan van buiten de kerk. Otto Grevink wil weten wat er gebeurt als iemand de gemeente verlaat. Dat wisselt van paniek tot nauwelijks een reactie.

Volgens Hans Blom wordt bij het Leger des Heils evangelisatie verstaan als het aantrekken van zoveel mogelijk mensen. Uit de inleiding maakt hij op dat dat niet werkt. Hoe zorg je dan voor bewakers van de traditie? Het Leger des Heils kent een hoge drempel om lid te worden. Hoe klein kan een groep zijn om de traditie te kunnen handhaven? De vraag is, aldus Van Saane, of je een traditie wil bewaren die zo insluit en uitsluit. Mensen willen zich niet meer verplichten voor het leven. Grote evangelisatiecampagnes beklijven niet: slechts één procent blijft hangen. En wat de vraag betreft, of de traditie ook wordt doorverteld: als iedereen nu zo eerlijk mogelijk het verhaal vertelt...

In hoeverre leg je je neer bij de sociologie, vraagt Otto Grevink. Je kan wel constateren dat reli-shopping en reli-hopping bestaan, maar moet je die verschijnselen ook omarmen? Je kan toch ook kiezen voor vormen van gemeente-zijn die tegen de trend ingaan?

Die vraag geldt evenzeer de psychologie, aldus Van Saane. Mensen zijn op deze manier religieus. Vervolgens is er de theologische keuze op welke manier je kerk wilt zijn. Nu zijn kerken veelal bezig de muren overeind te houden, terwijl het eigenlijke daarbuiten gebeurt. Volgens Jonkers bestaat er een grote kloof tussen kerkleden en niet-kerkleden. De christelijke geloofstraditie wordt niet gedragen door niet-kerkleden. Rodney Stark laat zien dat bricolage

historisch gezien kortademiig is. Warenhuizen die alles op religieus gebied bieden, zijn religieus economisch levensvatbaarder dan religieuze delicatessenzaken. Anderen betwisten dat. Niet-kerkleden willen naar speciaalzaken, niet naar de religieuze warenhuizen.

out en passé

Als je je tevreden stelt met een kleiner wordend deel, kan je vitaliseren, aldus Jan Jonkers. Maar dat heeft weinig evangeliserende kracht. De kloof wordt niet genomen. Maar waarom groeien christelijke kerken elders in de wereld wel? In het westen is de christelijke godsdienst *out en passé*. Elders is ze nieuw. De christelijke socialisatie is daar belangrijk om maatschappelijk hoger op te komen. Als je eenmaal rijk bent, levert bekering veel minder op. Wat betekent dat voor de kerkelijk opbouwwerker in het rijke westen?

Bijvoorbeeld de vervulling van een behoefte aan een stukje gemeenschap nadat je alles hebt gekregen wat je hartje begeerde, brengt Henk IJmker in. Joke van Saane gelooft daar niets van. Mensen hebben wel behoefte aan groepen, maar dan tijdelijke en toevallige. Daar moeten kerken maar aan wennen. IJmker: Zou dat voor kerkopbouw betekenen, dat de kerk een duidelijke lijn moet hebben en daarnaast voortdurend het gesprek moet aangaan? Stan Baars ziet hier de noodzaak van een vervlechting van grote en kleine verhalen. Volgens Corien van Ark is de bijbel zelf *patchwork*. Als je bijbelse verhalen kan koppelen aan mensen en de frequentie verlaagt naar één keer per veertien dagen, ziet zij wel mogelijkheden voor vitale ontmoetingen. En misschien gebeurt er dan wel iets van God. Joke van Saane sluit het

viskomgesprek af met de waarschuwing, dat je als opbouwwerker niet pastor moet worden of therapeut. Laat de mensen zelf geloofsverhalen en levensverhalen verbinden.

Afsluiting

Aan het eind van de studiedag geven twee leden van de organiserende werkgroep hun persoonlijke impressies.

Volgens Jan Maasen is in het viskomgesprek veel ter sprake gekomen maar niet het eigenlijke onderwerp van de studiedag. De relatie tussen de vier profielen en het vloeibaar wordende religieuze veld mag meer worden uitgediept. Sommige profielen sluiten niet aan; andere wel, maar zijn geen opbouwwerk. Joke van Saane heeft ingebracht dat mensen hun eigen religieuze overtuigingen bij elkaar shoppen. Wat gebeurt er als je die verhalen bij elkaar brengt in een parochie? Hoeveel gemeenschappelijks is er nog in de verschillende individuele belevingen? En kan een parochie dan nog een beleid ontwikkelen?

Jodien van Ark had in het scala van metaforen twee benaderingen onderkend: mensen de ruimte geven óf ergens heen willen. Volgens haar gaat het om én-én. Zij vraagt zich af, wat de rol van gemeenschap is. Ze constateert een onrust onder WKO-leden als mensen niet meer echt of langdurig in groepen willen. Ze wil graag doorgaan met het verhelderen van de profielen en de theologische vooronderstellingen. Suggestie voor een volgende studiedag?

Jan Maasen

VERSLAG

Kerkelijk beleid en praktijk: dezelfde vragen, deels andere antwoorden

Op 30 september 2004 kwamen WKO-leden en belangstellenden samen in de Bergkerk voor een studiedag met de prikkelende vraag of beleidsmakers en opbouwwerkers dezelfde kerk willen, wat zij van elkaar verwachten en hoe zij elkaars inbreng waarderen.

Als beleidsmakers werden voor een referaat uitgenodigd dr. Piet Rentinck, vicaris-generaal

van het Rooms-katholiek aartsbisdom Utrecht en dr. Harm Dane, voormalig algemeen secre-

taris van de Gereformeerde Kerken in Nederland, die thans is overgegaan in de PKN. Op Rentincks verhaal werd gereageerd door dr. Kees de Groot, docent Praktische Theologie aan de Theologische Faculteit Tilburg. Op Dane's verhaal volgde een praktijkreflectie van drs. Jannet van der Spek, onderzoeker aan de Theologische Universiteit Kampen ('synodaal') en voormalig predikante van de Nassaukerk te Amsterdam. Wegens andere verplichtingen van de vicaris-generaal werden de Rooms-katholieke verhalen geclusterd in de ochtend en de protestantse verhalen in de middag. De delen werden bijeengehouden door de Oud-katholieke dagvoorzitter, dr. Joris Verammen.

Reorganisatie van parochies – een kerkvisie
Rentinck gaf om de kerkvisie van de beleidsmakers van de RKK te illustreren een kijkje in de keuken van de grote parochiereorganisatie, die zich momenteel aan het voltrekken is. Deze draagt een naam: 'Op weg naar missionaire geloofsgemeenschappen'. Rentinck opende verrassend spiritueel met de duidelijke bedoeling om te laten zien wat de beleidsmakers drijft en om te weerspreken dat de reorganisatie primair is ingegeven door een krimpsituatie (wat De Groot later op zijn beurt zou weerspreken). Daarentegen gaat het hem primair om Jezus Christus en de verkondiging van Zijn goede boodschap.

Dat die verkondiging een dynamisch gebeuren is maakt hem open voor veranderende maatschappelijke contexten. Zo ziet hij dat, in tegenstelling tot de eerste honderd jaar na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, de laatste vijftig jaar alle accent op het individu is komen te liggen. Dat leidt tot een nieuw besef dat de meeste aandacht niet meer uit moet gaan naar de kerkgangers, maar veel meer naar de buitenstaanders. Zij zijn voor Rentinck meer dan geen kerkgangers. De uitdaging wordt nu hoe we het Evangelie naar buiten kunnen brengen met respect voor deze buitenstaanders in een wederkerig proces van gast en gastheer/vrouw. Die wederkerigheid werd echter pas later na vragen toegevoegd. Binnen de individualisering wil Rentinck staande houden dat geloven iets is dat je samen doet en dan liefst rondom het sacrament van de Eucharistie waarin Jezus ons samenroept.

Het parochiemodel dat hieruit ontstaat is een gemeenschapsmodel dat gekenmerkt wordt

door *schaalvergroting* en *schaalverfijning*. In het proces van schaalvergroting worden parochies samengevoegd. Daarbinnen komt nu ruimte voor specialisatie op deelterreinen: liturgie, catechese, opbouwwerk, diaconaat. Zo ontstaan er verschillende ambten en lijkt er ruimte te komen voor een algemeen priesterschap van gelovigen. Elk parochieverband zou voor de toegankelijkheid voor het individu een bereikbaar secretariaat, open kerkcentra en een netwerk van contactpersonen moeten hebben. De gemeenschap in het klein krijgt vorm door schaalverfijning. Ook daar worden allerlei taken in groepen gedaan. Mensen worden weliswaar individueel benaderd, maar vervolgens in groepen ondergebracht bijvoorbeeld als jonge ouders ter voorbereiding op doopsel, communie en vormsel, of als geïnteresseerden in geloven-nu groepen. Rentinck heeft hierin als voorbeeld de small church communities voor ogen. Hij nam zijn eigen werk in de groep van dekens en andere beleidsmakers als voorbeeld. Zij beginnen elke bijeenkomst met de bijbeltekst van de dag en staan daar een twintigtal minuten bij stil. De wijze waarop zo spiritualiteit de basis vormt van elke activiteit doet denken aan de theorie en praktijk van Nico Derksen over geloofscommunicatie als gemeenschapsvormende activiteit en aan de bijdrage van Peter Hendriks op de vorige studiedag, die in elke groep de aspecten vieren, leren en dienen een plaats wil geven. Zo ontstaan verschillende 'graden van intensiteit van gemeenschapsbeleving', waartoe Rentinck ook de wereldjongerendagen meerekent. Door zo de individualisering te erkennen en daarnaast de spirituele wortels van de gemeenschap niet los te laten, oogt het reorganisatieplan vernieuwend en kansrijk, al was hiermee nog niet alles gezegd.

Praktisch én spiritueel

In zijn reactie wilde De Groot* hemel en aarde onderscheiden, maar ook een beetje bij elkaar brengen. Voor hem is de uitdaging van het kerkelijk opbouwwerk spiritueel én praktisch te zijn. Hij constateerde echter bij beleidsmakers, pastores en bestuurders een geïdealiseerde voorstelling van de parochie als gemeenschap. Zowel de dominante ecclesiologie als de hedendaagse sociale context worden hierin onvoldoende serieus genomen. Daarmee blijven pleidooien voor vitalisering van de parochiegemeenschap in het luchtledige hangen. Ook het aartsbisdom spreekt volgens hem

op een utopische manier over geloofsgemeenschappen. Het onderscheid tussen hemel en aarde bracht hij aan door te onderscheiden tussen een theologisch begrip *communio* en een sociologisch begrip *community*. In de postvaticaanse ecclesiologie is het begrip *communio* populair. Daarin wil De Groot onderscheiden tussen de *communio fidelium* – de sterke onderlinge verbondenheid, die echter anderen uitsluit – en de *communio sanctorum* – de participatie aan het leven de drie-ene God, in het bijzonder bemiddeld in de eucharistie. Het begrip *community* omvat een omgaan met de bestaansonzekerheid, die de individualisering met zich meebrengt, en een inzet voor sociale gerechtigheid. Ook De Groot wil niet te snel de individualisering aannemen, omdat hij zich sterk afvraagt hoeveel mensen hierin buiten de boot vallen omdat ze niet mee kunnen komen. Een profetische ongevoeligheid voor deze keerzijden van de vloeibare samenleving verwijt hij Pete Ward*, die in een vernieuwend pleidooi zoekt naar de basis van het samenkomen van gelovigen in de communicatie van hun geloof. Kerk is voor Ward een werkwoord en als zodanig niet primair een door een instituut georganiseerd gebeuren. In diens kerkvisie is er ruimte voor particuliere, en ook commerciële, initiatieven die de geloofscommunicatie faciliteren.

ruimte voor geloofsgemeenschappen

Allerlei vormen van gelovige gemeenschapsvorming en participatie in culturele evenementen (Zoetermeer*) krijgen hierin alle ruimte. Voor Ward is het daarbinnen niet vrijheid-blijheid en zoekt hij naar de grenzen en daarmee ook de inhoud van de boodschap, die De Groot zo verlangt van de kerk. Toch verweet De Groot als goed katholiek Ward onderwaardering van de sacramentaliteit en daarmee van een centrale (eucharistie)viering en een ouderwetse reformatorische orthodoxie. Het zij zo. De Groot lijkt hier voor nieuwe vormen van kerk-zijn te zeer aansluiting te zoeken bij het Instituut, dat weliswaar ook gebrekkig verwijst naar Christus, maar toch ook concreet moet worden voortgezet, terwijl Van der Kolm* genoemd werd als iemand die in zijn proefschrift deze kerk op afstand zet.

verdoezeling

van de pijnpunten

Een wezenlijk ander parochiemodel?

Met alle waardering voor de herneming van het algemeen priesterschap en de inhoudelijkheid en de toekomstgerichtheid, klonk bij De Groot kritiek op de verdoezeling van de pijnpunten van de reorganisatie. Ook de differentiatie binnen een parochieverband kon op De Groots waardering rekenen, maar tevens vroeg hij zich af of een andere uniformiteit, namelijk de opsplitsing in verschillende taken, wel elk parochieverband past. En zijn voor andere parochies niet minder of andere specialismen nodig? Rentinck kon bovendien ook na aanvullende vragen De Groots kritiek niet pareren dat het hier niet gaat om een wezenlijk ander parochiemodel. De parochie blijft territoriaal georganiseerd. Rentinck moet echter wel nagegeven worden dat door de specialisatie wel meer verschillende expertise aanwezig is in één territorium, zij het dan ook voor een groter gebied. Een niet meer volstaand parochiemodel kun je echter niet ondervangen met een verband van parochies.

Consequenties voor opbouwwerk in de Vinex en Oecumene

Door dit nieuwe parochiemodel worden bovendien twee belangrijke zaken om zeep geholpen: de opbouw van geloofsgemeenschappen in Vinexwijken en de oecumene.

Rentinck brengt in een bijzin het opbouwwerk in de Vinex ter sprake: “Alle opbouwwerk, ook als je ergens nieuw begint, bijvoorbeeld in een Vinex-locatie, ook alle reorganisatie van een bisdom, is een *voortbouwen* op het gelegde fundament en deelt in Jezus' belofte: *Ik ben met jullie*. Voor dit voortbouwen lijken de bouwtekeningen al klaar te liggen, omdat de vormen immers al voorhanden zijn in het grotere parochieverband waar de Vinexwijk ondervalt. Omdat de Vinexwijk daarin mee moet draaien is er per definitie geen plaats voor experimenten die het geheel van alle taken van een parochie – of enkel op de specifieke situatie gerichte taken – omvatten. Het pionieren vergt voortdurende aandacht en kan niet zomaar ‘erbij’ gedaan worden. Ik heb nog geen verhaal gehoord waarin een parochie uit een oudere wijk erin geslaagd is de Vinexwijk én haar bewoners te integreren.

Daarnaast zullen door schaalvergroting oecumenische projecten die in kleiner verband, zoals bijvoorbeeld in een Vinexwijk, draagvlak hebben, problematisch worden als ze bovenwijks hun plaats moeten krijgen. Oecumene zal daar in de praktijk nooit zo van de grond komen, zoals ze in nieuwbouwwijken en elders van de grond komen. Dat wil zeggen, van onderop: de oecumene heeft hier zijn basis in experimenten, waarin gelovigen van verschillende kerkelijke huize in de geloofscommunicatie elkaar gevonden hebben.

Eerst belijden, dan ‘beleiden’

In het middagprogramma presenteerde Harm Dane de nieuwe kerkorde van de PKN. Ook deze begint spiritueel met het belijden. Van daaruit wordt het beleid opgezet. In het beleid is gemeenteopbouw het dragend concept. Het hart klopt in de plaatselijke gemeente. Vanuit de leden wordt de plaatselijke, regionale en landelijke vergaderingen opgebouwd. De regionale en landelijke dienstencentra staan dan ook ten dienste van wat lokaal gebeurt. De verantwoordelijkheid ligt bij de plaatselijke gemeente, die financiën afdraagt aan de dienstencentra en daarmee hun diensten waardeert. Terwijl deze beslissingen kerkordelijk een breuk vormen met de traditie, zet de nieuwe kerk de presbyteriaal-synodale structuur van de drie afzonderlijke kerken (Nederlands Hervormd, Gereformeerd en Evangelisch-Luthers) voort. Dat betekent dat zij niet een democratische, maar een ambtelijke kerk is. De concrete verantwoordelijkheid ligt in de plaatselijke gemeente bij de ambtsdragers, verenigd in de kerkenraad. Deze heeft meer verantwoordelijkheid gekregen: alle beleidslijnen moeten daarin samenkomen.

De uitdaging van deze kerkstructuur ligt voor Dane hierin dat er naast het confessionele, belijdende aspect, de kerk zeer pluraal is in de wijzen van vormgeven van kerk-zijn. Dat levert ook een spanning op tussen de kerk die aan de basis ontstaat en haar veronderstelde geografische bepaaldheid, het territoriale beginsel. Over de achtergronden van dat beginsel is een themanummer van Praktische Theologie* verschenen. Dit beginsel veronderstelt dat mensen elkaar niet opzoeken, maar elkaar gegeven worden. In de praktijk zie je echter dat binnen die pluraliteit mensen elkaar wel opzoeken op duidelijk herkenbare plekken. Dane vindt het daarom heilloos om vast te houden

aan het territoriale beginsel. De vraag hoe het vervolgens anders kan is daarmee nog verre van beantwoord. Er kleven ecclesiologische, financiële en praktische problemen aan het loslaten ervan. De kerk is in alle aspecten geografisch georganiseerd en kan bovendien zo mensen binnenboord houden die anders niet zouden deelnemen, maar nu nog wel geografisch ergens bij horen.

Daarnaast constateerde Dane een grote verwarring rondom het maatschappelijk spreken van de kerk. De omgang met deze verlegenheid begint met de overtuiging dat de kerk maatschappelijk volstrekt irrelevant geworden is.

Plaatselijk in de marge

Jannet van der Spek heeft haar achtergrond in het kerk- en buurtwerk. Daarin zet men zich in voor de kwetsbaarsten, meestal in de stad. Hun leefsituatie wordt gekenmerkt door een grote diversiteit in etniciteit en zelfredzaamheid, een voortdurende verandering, mede door het voortdurend slopen en bouwen, waarin traditie verdampt. De volgehouden trouw van kerk- en buurtwerkers aan mensen in de marge vraagt om een geografisch bepaalde insteek. Van der Spek wil daaraan vasthouden, terwijl ze om zich heen ziet dat buiten de kerk beginnen gewoon geworden is. Het belang van de plaats is volgens haar echter enkel toegenomen. De publieke ruimte is onoverzichtelijk geworden. Allerlei instellingen, waaronder kerken, trekken door schaalvergroting weg uit de wijken. Mensen trekken zich daardoor terug in de wijken, in hun eigen huis. In de slag om een eigen identiteit bij elkaar te shoppen zijn vrijheid en middelen ongelijk verdeeld. De hele wereld kom je in deze wijken tegen. Daarom ligt de kracht van de kerk, ‘als grootste multinational’, in de plaatselijke aanwezigheid. Door op een plaats te blijven en met deze mensen te leven komt de roeping op hun pad.

Van der Spek constateert een aantal paradoxen als het gaat om de roeping op deze plaatsen. Zo is de kerk afwezig in de buurt en wordt zij niet gemist, maar wanneer de kerk volhoudt wordt hun dienst gewaardeerd en heb je je handen eraan vol. De velden zijn wit om te oogsten. Dat er te weinig arbeiders zijn betekent vooral dat je een kerkmodel niet moet overvragen. De zeventig die erop uittrekken komen ook terug zonder kerk. Deze overvraging ziet Van der Spek terugkomen in de presentietheorie van

Andries Baart. Deze is zo professioneel geworden dat zij niet na te volgen is voor vrijwilligers. Zij vinden zich meer in het aanwezig stellen van God in de marge*. Daarin is ruimte voor kerkenwerk zonder kerk te zijn. Als sprekend voorbeeld noemde zij Oudezijds 100 (Amsterdam) dat weliswaar gedragen wordt door een geloofsgemeenschap, maar die nooit kerk geworden is. Mensen zijn op zondag vrij om naar hun eigen kerk te gaan. Een bescheidener plaats van de kerk betekent dat zij middel is en geen doel.

Wat is kerk?

De twee bijdragen riepen de vraag op wat nu kerk zou moeten zijn binnen de PKN-orde. Dane vindt het territoriaal beginsel achterhaald. Van der Spek wil ruimte voor geloofsgemeenschappen die geen kerk zijn. Wat scheidt dan een kerk van niet-kerk? De vragen van De Groot over buiten-institutionele kerkvormen komen weer op. Hij stelt voor dat om van kerk te kunnen spreken mensen zelf hun situatie als kerk definiëren, dat dit ook door anderen beaamd wordt en dat er een verbondenheid is met kerk-zijn elders. Wellicht zouden voor geloofsgemeenschappen die geen kerk zijn ook gekeken kunnen worden naar de katholieke congregaties als voorbeeld van ordening binnen de kerk.

Daarnaast blijf ik vragen houden bij de plaatselijke gebondenheid die Van der Spek voorop stelt. De vraag is of ze onder het plaatselijke hetzelfde verstaat als Dane. Dane heeft het mijns inziens over de territoriale bepaaldheid van parochies en gemeenten. Kerk- en buurtwerk wringt zich daar niet zelden tussen, juist omdat de traditionele kerken die buurten verlaten hebben. Dat het kerk- en buurtwerk zich vervolgens op de buurt wil gaan richten, is eerder categorie- dan territoriaal bepaald. Beter gezegd: de plaats is de categorie, zoals arbeids-, drugs-, ziekenhuis- en gevangenispastoraat ook categoriaal is. Ook als kerk- en buurtwerk verricht wordt vanuit de territoriale gemeente zal blijken dat zij in feite categoriaal is door haar specifieke spits, die andere wijkbewoners helaas ook zal doen besluiten elders onderdak te vinden. De aanklacht tegen het territoriale

beginsel wordt mijns inziens enkel zwaarder door deze vormen van categoriaal gemeentelijk zijn. De vraag aan de ordening van onze kerken is dan ook of zij al deze vormen, waaronder ook inloophuizen, met de volledige kernmerken van een gemeente – leren, vieren, dienen – als gemeente of parochie wil erkennen. Pas dan krijgt deze concentratie op de plaats van het kerk- en buurtwerk zijn volle plek binnen het geheel van gemeenten en parochies. De vraag of de PKN voor dit alles niet toch maar liever een bisschop zou moeten willen, is op deze dag wel enkele malen gesteld, maar onbeantwoord gebleven.

Otto Grevink

* Literatuur

- Kees de Groot, 'Kerkelijk management met een missie', in *Praktische Theologie* 2004/3, blz. 299-314, ISSN 01656511.
- Pete Ward, *Kerk als water. Pleidooi voor een vloeibare manier van kerk-zijn*, Kok Kampen 2003, ISBN 9043507962, €13,50.
- *Zoeter Meer tussen Hemel en Aarde. Ziel en geweten van een moderne groeistad*, Meinema Zoetermeer 2004, ISBN 9021139995, €15,00. (met een inleiding van Kees de Groot)
- Gerrit Jan van der Kolm, *De verbeelding van de kerk. Op zoek naar een nieuw-missionaire ecclesiologie*, Boekencentrum Zoetermeer 2001, ISBN 9023909674, €24,90.
- Ton van Eijk, Bernard Lutikhuis en Sake Stoppels, *Territoriaal of mentaal? Over de organisatie van gemeente en parochie in de toekomst*, themanummer *Praktische Theologie* 2003/2, ISSN 01656511.
- Mirjam Schuilenga, *God in de marge*, Halewijn Antwerpen 2003, ISBN 9073503787, €14,00.

Kijken met andere ogen

Zoals je de boeken van Jan Hendriks - *Gemeente als herberg* (1999), *Op weg naar de herberg* (2002) en nu *Kijken met andere ogen* (2004) - niet los van elkaar kunt lezen, wil ik deze recensie niet los van de boekbespreking *Op weg naar de herberg* in de Nieuwsbrief van het WKO mei 2003 schrijven.

Voor deze Nieuwsbrief ben ik geïnteresseerd in het kerkmodel Herberg en in de methode *Op weg naar de herberg*.

Afgezien van de literaire kwaliteiten van zijn boeken en de enthousiast optimistische dynamiek van zijn persoon, moeten wij uit de vele drukken van zijn boeken afleiden, dat het model van de kerk als herberg in een plaatselijke geloofsgemeenschap aanslaat en inspireert. Vele actieve gemeenteleden en pastores die naar nieuwe wegen zoeken, laten zich verleiden om de weg naar de herberg op te gaan. Zowel in protestantse als in katholieke gemeenten zie ik 'de herberg' op de agenda verschijnen.

Voor het kerkelijk opbouwwerk ben ik geïnteresseerd in het omgaan met dit model en de methode. Voor het kerkelijk opbouwwerk vind ik allereerst belangrijk dat Jan spreekt van een internationale beweging en van de herberg of de open kerk als een visioen. De Stichting Leve de Kerk kanaliseert deze beweging en stimuleert door haar website dat de dynamiek van de projecten breed gedragen wordt. In onze kringen is het spreken van bewegingen een zeldzaamheid. Als kerkelijk opbouwwerkers zullen wij ons de factoren bewust moeten worden die het succes van het herbergmodel als opbouwmodel bepalen.

Vervolgens zou ik willen opmerken, dat de beweging, de Stichting Leve de Kerk en zijn activiteiten en de website www.idee-en-kerk.nl het Jan daadwerkelijk mogelijk maken de samenwerking tussen theorie en praktijk te realiseren. *Kijken met andere ogen* is het resultaat van een prijsvraag die uitgeschreven is door de Stichting Leve de Kerk. De ingediende projecten worden in dit boek op een overzichtelijke manier verzameld door de mensen die de prijsvraag hebben opgezet. Jan is de redacteur en zegt dat hij wat kanttekeningen maakt die de theorie over de herberg en de gezamenlijke trektocht verder moeten helpen.

In deze kanttekeningen zie ik Jan steeds meer afstand nemen van de sociologisch ontwikkel-

de theorie van een kerkelijk organisatiemodel en een kerkelijke organisatieontwikkelingsmethode. In *Een vitale en aantrekkelijke gemeente* (1990) staat deze theorie nog centraal in zijn denken. Je zou deze studie wat schools kunnen noemen, bedacht op een universitair theologisch en sociologische theorie van kerkopbouw.

Op weg naar de herberg is wat speelser. Jan kijkt naar de kerkelijke wereld om hem heen en spreekt voor het eerst over een gemeente-opbouwbeving.

icoon van een beweging

Die beweging heeft een icoon, een symbool: de herberg. De herberg is een levend teken uit het leven gegrepen, anders dan de open kerk dat hij abstract noemt.

In zijn boek *Gemeente als herberg* gebruikt Jan Hendriks nog de theologische term koinonia om de kern van het gemeente zijn uit te drukken, en hij vult deze koinonia in met de van hem bekende trits: omgang met God, omgang met elkaar en dienst aan de samenleving. Maar koinonia is taalvreemd voor gemeenteleden. Sinds *Op weg naar de herberg* wordt gastvrijheid het kernbegrip voor gemeenteopbouw. En gastvrij wordt weer opgepakt in de metafoer van herberg. Maar Jan blijft theoriebedacht, hij kan het niet laten: gastvrijheid wordt toch weer ingevuld met de relaties in het koinoniabegrip: omgang met God, omgang met elkaar, omgang met anderen. Maar deze referentie geeft hem de kans gastvrijheid in relaties uit te drukken en te dynamiseren. God als gastheer en gast in de gemeente. De ander, de vreemde, ikzelf als gast en als gastheer/gastvrouw.

Wat levert de wisselwerking met de praktijk nu op?

Wezenlijk is er geen verandering in de theorie van *De weg naar de Herberg*, bouwen aan een open kerk. Het kernbegrip blijft gastvrijheid.

Maar hij wil – minstens aan zijn vakgenoten – een voorbeeld geven van de wisselwerking tussen theorie en praktijk, tot aanvullen, corrigeren en aanscherpen van de aanvankelijk geformuleerde theorie toe.

Waarin zit naar de mening van Jan Hendriks de aanscherping van de theorie?

Eerder hoorden wij: Het ***gemeenteopbouwmodel*** vindt zijn symbool in de herberg; open kerk is een abstract begrip. Nu zegt hij dat herberg en open kerk inwisselbare begrippen zijn. Misschien heeft hij ontdekt dat open kerk voor veel gelovigen een levend en stimulerend kerkbegrip is. Binnen dit gemeentemodel accentueert hij eerder reeds genoemde aspecten:

- De gemeente is gastvrij naar deze wereld en let op de dorst van mensen. Hij citeert Joep de Hart “En masse verlaten mensen de traditionele bronnen, tegelijkertijd neemt de dorst toe”. De analyse wordt productief gemaakt voor kerkopbouw.
- De houding van de gemeente wil hij in één woord vatten: open. Dit is de grondslag voor het kijken met andere ogen.
- De herberg is niet een huis om in te wonen, maar een herberg langs de weg.
- De herberg ademt gastvrijheid. Dit begrip overstijgt de gangbare indeling van gemeenteactiviteiten in diaconaal, pastoraal en missionair.
- De herberg langs de weg is open, wat staat tegenover gesloten. Daarmee wil hij indelingen van parochies overstijgen, zoals territoriaal, categoriaal, modaliteiten. Hij overschrijdt de grenzen.
- De herberg kent buitenstaanders en stamgasten.

Ook de ***methode*** om tot een gemeente als herberg te komen wordt toegespitst op de methode van de gezamenlijke trektocht. De vraag ‘kan het?’ wordt in één begrip beantwoord: de gezamenlijke ***spirituele*** trektocht. Daarin spelen twee aspecten een belangrijke rol:

- Gaandeweg – gewoon beginnen – zonder een vastomlijnd plan. Dus niet de methode van de georganiseerde reis
- Het geestelijk verlangen als de motor. Deze motor zou met name bij de pastores en de beleidsorganen gezocht moeten worden. En vervolgens alle aspecten die voor de gastvrije gemeente gelden.

In deze publicatie maakt Jan Hendriks keuzen:

De keuze voor een open kerk

De keuze voor een gezamenlijke spirituele trektocht.

In deze keuzen spelen bijbelse gedachten en beelden en spelen sociaal-psychologische en sociologische theorieën een rol. Deze keuzen en beelden zijn een uitdaging aan een theologische, en ook praktisch theologische (ecclesiologische) theorievorming omtrent de plaatselijke geloofsgemeenschap. Maar ze zijn nog niet ecclesiologisch aangevuld, gecorrigeerd of aangescherpt.

Het is jammer dat Jan Hendriks voor deze theorievorming geen samenwerking met een ecclesioloog gezocht heeft. Ik ben mij bewust dat ook dan een ecclesioloog uit de katholieke traditie en een ecclesioloog uit de calvinistische traditie samen de beeldvorming niet vergemakkelijken. Vervolgens zijn er ook onder ecclesiologen van één traditie grote verschillen.

Een dergelijke omissie komt het scherpst tot zijn gelding in de Eucharistische Maaltijd. Vergeleken met mijn eerdere bespreking moet ik sinds het verschijnen van de disciplinaire instructie Redemptionis Sacramentum (Het Sacrament van de Verlossing) constateren dat voor de katholieke kerk de begrippen gastvrijheid en eucharistische gastvrijheid onverenigbaar lijken. Deze disciplinaire Romeinse notitie betreft zowel de oecumenische als de intern kerkelijke verhoudingen. De voorgestelde maatregelen veroorzaken bij katholieken pijn. Deze pijn blijft, ook als men zich er niets van aantrekt. Deze maatregelen dwingen katholieke ecclesiologen tot een bezinning over de Eucharistie als het hart van de gemeente. Kan het fundamentele begrip gastvrijheid voor dogmatici nieuwe wegen openen, om het beeld van de herberg te combineren met het beeld van het nieuwe Jeruzalem, waarin wij sinds de komst van Jezus Christus geloven?

‘de wandel baant de weg’

Mij verraste vervolgens de keuze van Jan Hendriks bij de gezamenlijke spirituele trektocht. Jan Hendriks kiest voor ‘de wandel baant de weg’, gaandeweg wordt duidelijk het waarheen, waarom en waartoe. De afstand van zijn boek *Een vitale en aantrekkelijke gemeente* lijkt erg groot geworden. Hij plaatst ‘de wandel baant de weg’ op de weg van het gemeenschappelijk leren en de gemeente als leerge-

meenschap (K.Schippers). Maar het samen planmatig leren handelen behoort ook tot deze leergemeenschap. Geeft Jan toe aan de weerstanden in het veld? Ook het al gaande, al doende, vindt niet plaats zonder richting bepalen en wegen kiezen. Mijns inziens wordt deze keuze erg 'gladjes' gemaakt.

Een andere vraag die voor ons – mede door hem gesticht – werkverband van belang is: Wat kan de rol van de kerkelijk opbouwwerker in het proces zijn van het *Kijken met andere ogen*. Voor zover ik inzicht kan krijgen in de beschreven projecten, komen daarin de kerkelijke opbouwwerkers niet voor, ze worden niet genoemd. De gemeente zelf, creatie van pastores en gemeenteleden vinden de weg naar de *Gemeente als herberg*. Kwaadwillend zou ik kunnen lezen: Jan rekent af met de georgani-

seerde reis (en daarmee met de opbouwwerker) en kiest voor de gezamenlijke trektocht en het gaandeweg 'we zien wel' als methode.

Dat zal wel niet, want Jan zelf is nog steeds heel actief met zijn rondreis langs open en gastvrije kerken. Maar wat laat hij kerkelijk opbouwwerkers na?

Dit praktijkboek is spannend en theoretisch relevant genoeg om het aan collega's aan te bevelen.

Piet van Hooijdonk

J.Hendriks (red.), *Kijken met andere ogen*, een rondreis langs open en gastvrije kerken. Kampen, Kok 2004, 176 pag. ISBN 90 435 0941 8

BOEKBESPREKING

Bronnen voor beleid

Werkboek voor beleidsontwikkeling

Een werkboek is een typisch literair product dat zijn ontstaan dankt aan een mix van handelen/ervaring en reflectie vanuit literatuur en methodiek. Een kerkelijke gemeente beschrijven 'als' organisatie met een gezamenlijke doelstelling is niet vanzelfsprekend maar toch noodzakelijk om in de moderne samenleving te vatten wat een oeroud verhaal betekent voor het leven en samenleven van mensen.

Kerken bezinnen zich op hun missie, hun zending in deze concrete wereld omdat die boodschap voor velen haar vanzelfsprekendheid verloor en zij de participatie aan een kerkelijke gemeenschap hebben opgegeven. Kerkelijke gemeenschappen worden zoekende organisaties. Zij bezinnen zich op hun wezenlijke roeping en zending, hun identiteit en hun opdracht. "Wie zijn wij en wat moeten wij doen"? (Hendriks in "Vitale en aantrekkelijke gemeente"). Binnen de praktische theologie heeft dat aanleiding gegeven tot een stroom van publicaties die "inter- of multidisciplinair" werden, d.w.z. dat zij theologie en sociale wetenschappen als bron voor kerkelijk handelen met elkaar vermengden. Zo heeft organisatiekunde een bijdrage geleverd aan het denken over de identiteit en de missie van kerkelijke gemeenschappen. Dit werkboek is daar een product van. Voor diegenen de theorievorming over kerkopbouw volgden zien we de wortels van het boek reiken tot in de tachtiger

jaren met de theorie over "open systeem" van Paul Dietterich. Het werkboek wil een handreiking zijn voor allen die hun gemeente willen versterken, (re)vitaliseren, en zodoende weer relevant maken voor de maatschappelijke context door middel van beleidsontwikkeling.

Voor wie is het bedoeld? Voor allen die betrokken zijn bij het maken van beleid, met het plannen van doelstellingen die de toekomst van kerkelijke gemeenschappen moet mogelijk maken: kerkraadsleden, vrijwilligers en professionele pastorale werkers, participanten aan werkgroepen en commissies, m.a.w. allen die het gewone kerkwerk doen.

De inhoud van het werkboek bestaat uit twee grote delen. Eén gaat over een meer theoretische inleiding over de bronnen van beleid: de Schriften, de samenleving, mensen met hun biografie en de geschiedenis van de gemeente (kerk?). Het werkboek geeft uitleg over de betekenis van een beleidsplan en geeft de stap-

pen aan waardoor zo'n plan kan tot stand komen.

Daarna volgen twintig werkbladen. Ik noem er enkele: gebruik van de bronnen (Schrift, eigen biografie, geschiedenis, samenleving); profiel van de gemeente, en werkvelden (kerkeraad, pastoraat, diaconaat...). Elk van die werkbladen geeft met instructies over een onderdeel van een beleidsplan en hoe men dat kan maken.

Het is een omvangrijk boekwerk met elementen die los van elkaar kunnen gebruikt worden en waarbij m.i. enige begeleiding door een kerkelijk opbouwerker nuttig kan zijn.

Een paar kritische opmerkingen wil ik wel kwijt. Hoewel de inleiding van het werkboek suggereert dat het hanteerbaar is voor allen die betrokken zijn bij een of andere leidingfunctie, is het toch wel moeilijk hanteerbaar voor de doorsnee vrijwilliger. Een belangrijker opmerking: hoewel de inleiding zegt dat de toekomst van de kerk onvoorspelbaar is - zij is immers in Gods handen - lijkt deze toch sterk te steunen op rationele processen en op structuren. Ik weet dat de auteur(s?) dat niet echt zo bedoelen, maar je ontkomt niet aan die indruk. Organiseren is een hulpmiddel om het besef van Gods aanwezigheid in het handelen van mensen bewuster te maken. Het is tegelijk myste-

rie, geloof in een werkelijkheid die zich niet laat beheeren of leiden. Daarmee kom ik op een vraag aan allen die het werk van kerkelijk opbouwwerk behartigen: kan een realistisch missionair denken, over handelen dat de openheid van bestaande kerkelijke systemen wil bewerkstelligen meer radicaal doordacht worden vanuit een missionaire optiek? In elke stap van beleidsontwikkeling in de kerken en op elk niveau zou het besef van een missionaire situatie in een gesecculariseerde samenleving met een massa zinzoekers alle doelstellingen en alle plannen voor toekomst moeten beïnvloeden. Dat vind ik nog te weinig terug in dit overigens nuttige instrument voor kerkopbouw. Als laatste opmerking: nergens vind je de naam van auteur(s). Gaarne zou ik in een volgende uitgave van dit werkboek ook kennis nemen van diegenen die dit verzamelwerk tot stand brachten.

Roger Weverbergh

Peet Valstar, *Bronnen voor beleid – werkboek voor beleidsontwikkeling*, PKN 2004, 230 blz., €15,95, brochureverkoop@pkn.nl.

ARTIKEL

Het maatschappelijk rendement van de kerk

Enkele maanden geleden verscheen een rapport, waarin verslag is gedaan van een onderzoek naar het zogenoemde maatschappelijk rendement van kerkelijk werk in de stad Utrecht. Daarbij staat de vraag centraal welk effect het werk van kerkelijke beroepskrachten en vrijwilligers heeft op de opbouw van de samenleving. Het verslag kreeg als titel mee: *Van harte. Een onderzoek naar de betekenis van kerkelijk werk voor de stad Utrecht*. Eerder werd een dergelijk onderzoek gedaan in de wijk de Maten in Apeldoorn.

Nu zijn 'rendement' en 'effect' begrippen die ons in de kerk niet direct zullen aanspreken. Dat is toch meer iets voor het bedrijfsleven of voor de overheid, als die haar werk tenminste goed doet. Toch is nu dit rapport verschenen, waarin de stichting Oikos in opdracht van de PKN en de protestantse gemeente te Utrecht het kerkelijk werk in die stad juist in die termen beschrijft.

Het onderzoeksverslag is op de kerkdag van de PKN op 12 juni jl. door de voorzitter van de Algemene Kerkenraad ook letterlijk als cadeau aangeboden aan de burgemeester van Utrecht. Daarmee is het ook een symbool van alles wat de kerkelijke gemeente de stad Utrecht in haar

activiteiten ieder jaar weer schenkt, zoals nu ondubbelzinnig blijkt uit het rapport.

Getallen

Het unieke van dit onderzoek is dat het niet alleen tracht een veelheid van activiteiten in beeld te brengen, het wil daar nog iets aan toevoegen. De kerken blijken in een stad als Utrecht, veel meer dan gedacht, bij te dragen aan de opbouw van de stad. Nu kan je dat wel roepen, maar als je dat ook nog in de taal van deze tijd en dus in de vorm van getallen kunt vertellen, dan maakt dat ook voor de buitenwacht nog veel meer duidelijk. En juist dat gebeurt in dit onderzoek.

Daarover straks meer, want hier loert natuurlijk onmiddellijk een gevaar. Moet de kerk zich wel bedienen van die termen? Wij doen ons werk toch vanuit ons geloof dat we een boodschap hebben aan en voor mensen. Als je het kerkelijke werk terugbrengt tot koele getallen, wat blijft er dan nog over van de warmte waarmee die activiteiten gepaard gaan en waarom ze zijn opgezet. Dat is toch niet te meten! Toch is in dit onderzoek daartoe nu eens een poging toe gedaan, maar zonder aan de motivatie die daarmee gepaard gaat afbreuk te willen doen. Het gaat hier alleen om een andere manier van kijken.

Maatschappelijk rendement

Allereerst is in het onderzoek concreet in beeld gebracht wat al die Utrechtse kerkleden in de loop van een jaar binnen of vanuit de kerkelijke gemeenten doen. Overigens is het onderzoek - om praktische redenen - beperkt tot de Protestantse Gemeente Utrecht. In totaal ging het om 16 wijkgemeenten en om een aantal interkerkelijke instellingen waaraan de Protestantse Gemeente in die stad financieel en in menskracht een (forse) bijdrage levert.

Vervolgens is gekeken naar welk maatschappelijk rendement al die activiteiten opleveren. De vraag is nu wat je daar onder moet verstaan. Ik zal proberen dat aan de hand van een voorbeeld duidelijk te maken.

Kees woont al jaren met zijn vrouw Toos in de Kievitsdwarstraat. Een gezellige straat in een al even gezellige buurt. Burenhulp is al even vanzelfsprekend als de buurt oud is. Ook Kees is niet te beroerd om regelmatig zijn buurman te assisteren bij allerlei klusjes en dat geldt ook andersom. Op een slechte dag struikelt Toos bij het winkelen met haar dochter net voor de Hema en ze breekt haar heup. Na een paar operaties en het revalidatiecentrum komt ze er weer boven op, ook al kan ze nu niet meer zonder rollator. In de Kievitdwarstraat wordt ze liefdevol opgevangen. Niet alleen door Kees die inmiddels ook al een eindje in de tachtig loopt, maar door alle burens, die bijvoorbeeld boodschappen voor haar doen en die een praatje met haar komen maken.

Stelt u zich nu eens voor dat deze hulp door de overheid zou zijn opgepakt en zou zijn betaald. Hoeveel uren zou dit hebben gekost aan beroepskracht en hoeveel tijd zou zijn ingezet om ervoor te zorgen dat de juiste zorgverlener op het juiste uur bij Toos zou zijn gearriveerd? Natuurlijk zal de gemeente hier niet voor kie-

zen, maar dat doet er even niet toe. De kosten die hiermee zijn uitgespaard noemen we het maatschappelijk rendement van de burenhulpactiviteiten in de Kievitsdwarstraat.

Zo leveren ook kerkelijke activiteiten een bepaald maatschappelijk rendement op. In het rapport is dat in beeld gebracht.

Resultaten

In het verslag passeert het hele scala van het kerkenwerk de revue. Steeds stellen de onderzoekers daarbij vast welk maatschappelijk rendement die activiteiten hebben. Natuurlijk is het zo dat sommige wat minder tellen dan andere: niet elke vorm van kerkenwerk is maatschappelijk gezien van even groot belang.

Om nu de hoeveelheid tijd en geld te kunnen berekenen, dat vergelijkenderwijs wordt besteed aan dat kerkenwerk, is leentjebuur gespeeld bij de tarieven van de Thuiszorg. Daarmee werd het zelfs mogelijk om niet alleen de geldstromen inzichtelijk te maken, maar ook de inzet van het personeel, omgerekend in zogenoemde formatie-eenheden.

€ 2,91 per geïnvesteerde euro

De resultaten? In totaal is er in de onderzoeksperiode door beroepskrachten en vrijwilligers 408.000 uur gewerkt. Omgerekend betekent dit dat er 258 full time formatie-eenheden zijn ingezet. Voor 136 arbeidsplaatsen geldt dat ze maatschappelijk gezien kosten wegnemen, dus maatschappelijk rendement leveren: een cadeautje aan de samenleving. Samen met het geld dat besteed is aan zending en werelddiakonaat komt dit neer op 8,25 miljoen euro. De kerk heeft hier in de stad Utrecht zelf 3,7 miljoen aan uitgegeven. Dit bedrag komt voort uit een geldinvestering door kerkleden zelf van 2.834.000 euro. Voor elke euro, die de kerkelijke gemeente investeert, levert men werk ter waarde van 5,74 euro. Het maatschappelijk rendement komt neer op 2,91 euro per geïnvesteerde euro.

Belang

Daarmee is natuurlijk nog niet alles gezegd. Eerst haal ik nog twee citaten aan uit het rapport aan om het belang van dit onderzoek aan te geven.

“De gegevens uit dit onderzoek geven een beeld van de tijd en aandacht die de kerken door de leden besteden aan de verschillende

soorten van werk. De indeling van het werk, zoals in dit onderzoek is geboden, is grotendeels uitgevoerd volgens de traditionele indeling van het werk van de kerk. De verschillende categorieën kunnen echter een zekere overlap vertonen. Goed jeugdwerk houdt tevens in dat jongeren zich herkend en erkend weten – iets wat ook hoort bij goed pastoraat. Vorming en toerusting heeft steeds tot gevolg dat mensen zich nieuwe vragen stellen, dat zij hun grenzen verleggen, vaardigheden hebben aangeleerd die vervolgens toepasbaar blijken in hun dagelijkse doen en laten, zowel in de omgang met andere leden van de samenleving alsook met leden van de kerkelijke gemeente. Is dat dan toerusting, deskundigheidsbevordering of misschien direct al een positief effect vanwege de houding die verandert. De overheid heeft verschillende campagnes op vele gebieden waarbij een beroep gedaan wordt op normen en waarden – hetzij over de belastingmoraal, hetzij over de maximumsnelheid op autowegen of het sociale gedrag ten aanzien van de burens. Zo bezien zou een direct positief effect berekend kunnen worden.”

“ De resultaten die uit het rapport tevoorschijn komen, zijn indrukwekkend, zowel in uren, in fulltime arbeidsplaatsen als in euro's. Ongeveer de helft van de kerkelijke activiteiten hebben een direct maatschappelijk effect – in die zin dat door de inzet van kerken andere organisaties tijd, energie en geld overhouden om zich te richten op andere aspecten van het dagelijks leven. De bijdrage vanuit de Protestantse Gemeente komt voort uit de overtuiging

van de leden dat hun geloof een uitwerking heeft in de manier waarop zij zich ten opzichte van hun medemensen zullen gedragen. Het komt zagezegd uit hun hart. Vandaar de titel van dit verslag: Van harte!”

Daar voeg ik nog een belangrijk ander effect van zo'n doorlichting van het kerkenwerk toe. Een van de redenen om steun te geven aan dit onderzoek, was nu eens op een positieve manier in te steken op wat al die mensen dag in dag uit in de kerk doen. De uitkomsten betekenden voor de Utrechtse Protestantse Gemeente een hart onder de riem. Een positief geluid tegen alle terugloop en afkalving in. Dat is ook een felicitatie waard, dus ook hier geldt: van harte.

Bestellen

Voor wie het hele rapport wil hebben en zich ook verder wil verdiepen in de methodiek, is het rapport voor 4,50 euro te bestellen bij de afdeling brochureverkoop van de PKN, brochureverkoop@pkn.nl of 0308801724. Daar is ook een video of een DVD te bestellen met een verbeelding van het werk van de kerk in de stad Utrecht. Kosten 15,00 euro. Inmiddels zijn er plannen om deze methodiek als een 'doe-het-zelf-pakket' aan gemeenten en parochies ter beschikking te stellen.

Otto Sondorp (WKO-lid, senior-projectmedewerker PKN en voorzitter van de begeleidingscommissie van dit project)

VERSLAG

JAARVERGADERING WKO - donderdag 30 september 2004

Aanwezig: Jodien van Ark - Jeannet Bierman - Willemien Boot - Marianne van Bork - Co Broekhuizen - Jan van Diepen - Martin Frederiks - Otto Grevink - Gerard Groener - Kees de Groot - Gisela Hoeve - Piet van Hooijdonk - Henk van Hout - Jan Maasen - Chris 't Mannetje - Niko Raaphorst - Lydia Roosendaal - Hanny Somers - Hein Steneker - Peet Valstar - Joris Vercammen - Frits Vermeulen.

1. Opening

Als opening leest Jodien vandaag een stukje voor uit *Trends in de mode*. Mode bestaat bij de gratie van actie en reactie op de maatschappij en op ontwikkelingen in de mode zelf. De laatste jaren citeren ontwerpers veel uit het verleden. Waar komt dat vandaan? De toe-

komst ligt open. Misschien hebben we behoefte aan een veilig gevoel, een gevoel dat het vroeger beter was en grijpen we daarom terug naar het verleden. Het artikel eindigt met: Het is duidelijk dat er de komende jaren een conclusie moet komen tussen het blijven citeren

uit het verleden en een daadwerkelijk nieuwe visie op de toekomst.

Hier legt Jodien de relatie met het kerkelijk opbouwwerk: het teruggaan naar het verleden en het zoeken naar iets nieuws.

2. Mededelingen en berichten van verhin- dering

Een bericht van verhindering werd ontvangen van: Herman Agterhoek - Carla Berbée - Harry Bisseling - Hans Blom - Hans Boerkamp - Clemy Bootsman - Hannie Bruinsma - Jan Hendriks - Bernard Höfte - René Hornikx - Henk van Middelaar - Lützen Miedema - Ineke Popma - Tom van der Rijken - Henk de Roest - Fred Steenwinkel - Sake Stoppels - Hub Vossen.

3. Verslag van de jaarvergadering van 2 oktober 2003

Het verslag wordt goedgekeurd.

Naar aanleiding van het verslag wordt gevraagd waarom de stukken dit jaar niet per e-mail zijn verzonden. Dat is gewoon vergeten. Hoewel de aanwezigen het gemakkelijk vinden de stukken per post te ontvangen, zullen we het volgend jaar toch weer per e-mail doen om kosten te besparen.

Ten aanzien van de fondswerving meldt Jodien dat er een voorstel van Frits Vermeulen bij het bestuur ligt, dat op een van de eerstvolgende bestuursvergaderingen besproken zal worden.

4. Jaarverslag Werkverband 2003 – 2004

Het jaarverslag wordt goedgekeurd met dank aan Peet Valstar. Jodien voegt nog toe, dat het bestuur heeft besloten het werken met jaarthema's te laten vervallen, omdat je niet op actualiteit kunt inspelen als je thema's zo ver vooruit vastlegt.

5. Financieel verslag 2003-2004

Resultaten 2003. De kascommissie (Hanny Somers, Marianne van Bork en de voor Carla Berbée ingevallen Willemien Boot) hebben de dit jaar voor het eerst in Excel geadmistrreerde cijfers gecontroleerd en in orde bevonden. De penningmeester wordt gedechargeerd.

Als aanbeveling geven zij mee de kopjes secretariaat, bureau en organisatiekosten wat nader te preciseren, zodat voor iedereen duidelijk is wat daar precies onder valt.

Om wat inkomsten te genereren zou gezocht kunnen worden naar een uitbreiding van het aantal abonnementen op de Nieuwsbrief, maar

dan moet meer gevraagd worden dan een vergoeding voor kopieer- en portokosten. Gedacht wordt aan minimaal €25,00. Dat is voor een instituut geen hoog bedrag, maar Jan Maasen vindt het wel knap prijzig voor hetgeen geboden wordt. De Nieuwsbrief kan dienen voor promotie van het WKO en als inkomstenbron. Deze gedachte wordt meegegeven aan de Werkgroep Communicatie.

Opgemerkt wordt dat we het jaar 2003 hebben afgesloten met een tekort van ruim €900,00. Gevraagd wordt hoe dat is opgelost. Het tekort is in feite 'geleend' uit het Fonds Studieweken, waardoor we geen negatief saldo bij de postbank hadden. Het fonds heeft als een buffer gediend. Het was beter geweest dit al bij de toelichting te melden. In 2004 is dit tekort ingelopen door de vorig jaar gemaakte afspraak dat studiedagen budgettair neutraal moeten zijn en we in 2004 niet te dure inleiders hebben gehad.

Niko Raaphorst pleit er voor dat de leden geïnformeerd worden bij calamiteiten. Als je iets goeds wilt ontwikkelen dat behoorlijke financiële consequenties heeft, dan zouden de leden bijeengeroepen moeten worden.

Kees de Groot en Marianne zullen volgend jaar een resultatenrekening maken, die duidelijker en overzichtelijker is.

Begrotingen 2004 en 2005. Henk van Hout ziet in de begrotingen geen kosten voor een training opgenomen. Hij wil hier opnieuw een pleidooi voor houden. Het WKO wil studieus wat betekenen en de trainingen hebben in het verleden een goede plek gehad binnen het WKO. Het pleidooi voor een meerdaagse training wordt ondersteund en de vergadering vindt dat deze dan ook moet worden opgenomen in de begroting. Het Fonds Studieweken is bestemd voor mensen die de kosten van een dergelijke training niet kunnen declareren; zij kunnen een bijdrage uit het Fonds vragen. Gisela Hoeve merkt op dat de organisatie van een training in 2005 misschien wel wat snel is en beter gekeken kan worden naar 2006. Anderen menen dat we moeten mikken op 2005. De werkgroep Methodisch Handelen zou wellicht een goede training kunnen organiseren. In het bestuur zal besproken worden wat nog mogelijk is voor 2005; anders wordt het 2006. Gevraagd wordt nog naar de verhoging van de secretariaatskosten met €800,00. Dit heeft te maken met de veranderde constructie waaronder Marianne voor het WKO werkt. Als zelf-

standig ondernemer is zij verplicht BTW te berekenen.

De vergadering keurt de begrotingen goed. Hanny Somers heeft drie jaar gefunctioneerd in de kascommissie, waarvoor onze dank. Henk van Hout is beschikbaar de cijfers de komende 3 jaar te controleren.

6. Programma

Werkgroep Praktijktheorie. Deze groep heeft de plannen voor 2005 bewust wat vaag gehouden na de activiteiten in het afgelopen jaar. Otto Grevink meldt dat vandaag zijn laatste werkdag is als aio bij het Vinex-onderzoek. Hij is toch meer een mens van de praktijk en wil als zodanig ook binnen het WKO actief blijven. Binnen enkele maanden zal er een advertentie worden geplaatst voor een nieuwe aio. Otto zal Henk de Roest vragen deze ook per e-mail aan het WKO te sturen. Hij zal nog enkele overzicht artikelen schrijven, die ook voor het WKO beschikbaar komen.

De groep behoeft uitbreiding. Hans Pasveer is het afgelopen jaar teruggetreden en Roger Weverbergh is aan zijn laatste werkjaar bezig. De naam van Menco van Koningsveld wordt genoemd. Hij promoveert in november.

Werkgroep Methodisch handelen. Deze groep is een studiedag in het voorjaar van 2005 aan het voorbereiden. Daarbij zal het nieuwe boek van René Hornikx *Werken aan Gemeenschap* centraal staan. Dit is een soort bibliotheek van allerlei methoden. Maar wat is nu de goede methode op de plek waar je werkt. De eerste gedachte is een studiedag hieraan te wijden; wellicht later een training. De studiedagen zijn doorgaans open voor buitenstaanders en gezien de inhoud van deze dag ligt het zeer voor de hand dat er mensen van buiten zullen meedoen. De bisdommen Utrecht en Rotterdam kennen het profiel kerkelijk opbouwwerker, maar binnen dit profiel kunnen mensen aangesteld worden zonder specifieke vooropleiding in deze. Een pastor moet 2 of 3 jaar in de praktijk staan voordat met de postacademiale kerkelijk opbouwwerk kan worden begonnen. Die mensen moeten op het WKO geattendeerd worden; in deze periode is het belangrijk om een kring van mensen te vinden voor het persoonlijk leertraject. We vragen ons af of wij als WKO voldoende bekend zijn als professionele instelling. Wij zullen kijken of we aan de namen kunnen komen van de pastorale professionals binnen het profiel opbouwwerk.

Werkgroep Communicatie. Chris 't Mannetje heeft ter voorbereiding van deze bijeenkomst de website nog eens bekeken. Hij is daar positief over, met name over het stuk waar de werksoort wordt omschreven. Dat is een goed instrument. De materialenlijst behoeft echter wel aanvulling; er is sindsdien veel verschenen.

Jan Roest verlaat de werkgroep; Otto Grevink is bereid zijn werkzaamheden voort te zetten.

Werkgroep Kleine kerken. Deze heeft een slapende status. Het WKO heeft indertijd het initiatief genomen, wij willen een platform zijn, maar er moet zich ergens iets afspelen. De Remonstrantse beleidsmakers hebben een eigen weg gekozen. Marianne van Bork meldt dat het Doopsgezind Centrum voor gemeenteopbouw per 1 januari a.s. wordt ontmanteld. Er worden 6 mensen ontslagen. De aandacht voor opbouwwerk en jeugdwerk verdampt daarmee. De werkgroep blijft op de agenda staan.

Verdere voorstellen voor programmering. Van Lúzen Miedema kwam de vraag of het (opnieuw) programmeren van diaconie/diaconaat en kerkelijk opbouwwerk voor het WKO een optie is. Dit mede naar aanleiding van het onlangs verschenen Handboek Diaconie. Opgemerkt wordt dat we het al vaak over diaconaal opbouwwerk hebben gehad.

Groepswork binnen de kerk zou ook aandacht verdienen; wat kan dat betekenen voor gemeenteopbouw. Aanleiding is het verschijnen van het boek *De weg van de groep*. Combinatie zoeken met het nieuwe boek van René Hornikx? De persoonlijke geloofsontwikkeling en gemeenteopbouw komt ook aan de orde op de studiedag die door de werkgroep Methodisch handelen wordt georganiseerd.

Jodien vraagt de aanwezigen welke professionalisering bovenaan ons lijstje staat als we denken aan een training. Niko Raaphorst hoorde onlangs weer iets over de push and pull strategie; de verleidingsstrategie en de sturende strategie. Heb je de ruimte om met een groep te doen wat je wilt. Externe sturing en begeleiding van wat er in een groep leeft kan in een training met casussen aan de orde komen. Otto Grevink haalt de consultatiedag in november terug. Kerkelijke opbouwwerkers hebben in het veld meer belangstelling voor de bedrijfsvoering. Ben je nu organisatieontwikkelaar of gemeenteopbouw? Kerkelijke op-

bouwwerkers hebben een imagoprobleem: zij lijken niet geschikt voor de harde organisatie-ontwikkeling.

Het bestuur zal de voorstellen bespreken tijdens haar eerstvolgende bestuursvergadering.

7. Bestuurswisseling

Peet Valstar is na 3 jaar aftredend en herkiesbaar. De vergadering wil dat en (her)benoemt hem bij acclamatie.

Frits Vermeulen heeft er ook een periode van 3 jaar op zitten, maar kan zich niet herkiesbaar stellen, omdat hij het te druk heeft met de fusie van de dekenaten 't Sticht en Utrecht-Oudenrijn. Hij blijft voorlopig wel betrokken bij de werkgroep Methodisch handelen. Als dank ontvangt hij een bloemetje en een boekenbon.

Een nieuwe kandidaat kan nog niet voorgesteld worden; het bestuur maakt een profiel en zal dan op zoek gaan naar een kandidaat.

8. Rondvraag

Hein Steneker meldt dat hij per 1 januari jl. is aangesteld bij de pastorale dienstverlening van het bisdom Rotterdam. Het dekenaat Rijnmond heeft derhalve een vacature voor een kerkelijk opbouwwerker. De advertentie kan op onze website gezet worden.

Marianne van Bork had graag de tweejarige PAO-opleiding willen volgen, maar er waren niet voldoende aanmeldingen. Zij heeft per 1 januari a.s. een dienstverband van één uur aangeboden gekregen en houdt zich aanbevolen voor losse klussen. Met name in het jeugdwerk gaan veel mensen weg.

Verder vraagt zij zich af of er niet een soort donateurschap voor post-actieven in het leven

geroepen kan worden.

Henk van Hout meldt dat er 6 afgestudeerden zijn bij de PAO kerkopbouw. Volgende week start de p.r. voor een oecumenische training die Luce samen met Hydepark gaat aanbieden.

Kort wordt even stilgestaan bij de studiedag van vandaag. De tijd was kort, er waren veel sprekers en het vasthouden van het thema was niet gemakkelijk. De deelnemers aan de studiedag ontvangen morgen een evaluatieformulier per e-mail.

Otto Grevink meldt dat van degenen die een predikantsplaats zoeken 80% in het midden van het land wil zitten. Lydia Roosendaal heeft goed nieuws: na een half jaar zoeken heeft zij een baan als kerkelijk opbouwwerker gevonden in Gouda.

Er is een vacature voor een DISK-pastor; in oktober/november verschijnt de advertentie. Deze kan ook naar de website van het WKO. Willemien Boot vraagt naar voorbeelden van activiteiten in parochies en gemeenten naar aanleiding van The Passion of the Christ. Als vervolg op deze film organiseert de Schinkel op 12 november een conferentie: Sprekend Jezus.

Jean Bastiaens heeft voor een studiedag in Leuven gevraagd om een inleid(st)er die niet alleen geworteld staat in de praktijk van het kerkelijk opbouwwerk, maar die er ook geregeld over reflecteert. En worden een paar namen genoemd; Marianne zal deze benaderen.

Jodien sluit de vergadering, niet na een nieuwe afspraak gemaakt te hebben voor volgend jaar: **donderdag 29 september 2005** houden we onze volgende jaarvergadering.

Actueel

Ontwikkelingen binnen de oecumenische stichting Leve de Kerk

Leve de Kerk beheert twee websites: www.idee-en-kerk.nl én www.opwegnaardeherberg.nl.

De eerste bevat op dit moment zo'n 350 (in de praktijk uitgevoerde) ideeën betreffende alle mogelijke aspecten van de lokale parochie en 'op weg naar de herberg' ruim honderd projecten betreffende de open gastvrije kerk.

In de afgelopen zomer is een boek uitgekomen – onder redactie van Jan Hendriks – waar alle inzendingen voor de prijsvraag over de open gastvrije kerk in beschreven staan, voorzien van kanttekeningen.

In het bestuur hebben enige wisselingen plaatsgevonden: Jan Hendriks heeft zijn voor-

zitterschap beëindigd en is opgevolgd door Jos van Genugten, medewerker van het Bisdom

Breda. Ton Heijboer is nu penningmeester in de plaats van Wim van Til.

Leve de Kerk geeft een (gratis) E-zine - een aangekleed e-mailbericht - uit waarin ontwikkelingen rond de open gastvrije kerk worden geschetst of een speciaal project in het licht wordt gezet. Voor abonnementen: herberg@idee-en-kerk.nl

Beschikbare materialen

Jodien van Ark en Henk de Roest (red.), *De weg van de groep. Leidinggeven aan groepen in gemeente en parochie*, Meinema Zoetermeer 2004, 368 blz., ISBN 9021139626, €32,50.
Peter Hendriks en Tom Schoenmaker, *Het hemels gelag. Vernieuwend vieren tot op de bodem*, Boekencentrum Zoetermeer (nov.) 2004, 144 blz., ISBN 9023916395, €13,50.

Gerrit de Kruijff, *Theologie in dispuut*, Meinema Zoetermeer (oktober) 2004, 200 blz., ISBN 9021139979, €17,50.

Jan Hendriks, *Kijken met open ogen. Rondreis langs op en gastvrije kerken*, Kok Kampen 2004, 176 blz., ISBN 9043509418, €13,50.

Riet Bons-Storm, *Met één been in de kerk*, Narratio Gorinchem 2004, 176 blz., ISBN 9052633282, €13,50.

Peet Valstar, *Bronnen voor beleid – werkboek voor beleidsontwikkeling*, PKN 2004, 230 blz., €15,95, brochureverkoop@pkn.nl.

De ronde kerk; over mensen met een verstandelijke beperking tussen instelling en kerk, brochure PKN 2004, €5,00, [webwinkel www.pkn.nl](http://www.pkn.nl).

Nieuwe tijden, nieuwe wegen, beleidsnota Bisdom Haarlem, Persdienst Bisdom Haarlem, Postbus 1053, 2001 BB Haarlem, www.bisdomhaarlem.nl.

Nieuwsbrief en website

Lever uw bijdrage!

Leve de Kerk is in contact met bondgenoten: oecumenische initiatieven die ook werken aan de beweging van de open gastvrije kerk. Er zijn afspraken gemaakt met het Landelijk Oecumenisch Platform, met de uitgeverij Narratio rond het boek 'Met één been in de kerk', en er zijn afspraken in de maak met het Netwerk Urban Mission, de Beweging van Barmhartigheid, de Roerom en het Inloop Centra Beraad.

Kerkelijk opbouwwerkers beschikken tezamen over een schat aan kennis, ervaring en opinies. Het Werkverband Kerkelijk Opbouwwerkers is er om te bevorderen dat de leden komen tot uitwisseling van wat bij ieder afzonderlijk aanwezig is. Belangrijke media daarvoor zijn de WKO-Nieuwsbrief en de website www.wvko.nl.

U wordt van harte uitgenodigd om een bijdrage te leveren.

Bij wijze van richtlijn en aanmoediging melden we hieronder enkele rubrieken die we onderscheiden.

Artikel

In een artikel wordt het werken aan kerkopbouw belicht vanuit een bepaald standpunt. Indien het een bericht uit het veld betreft, dient dit vergezeld te gaan van enige reflectie (agogisch, theologisch, en/of anderszins). Indien het een bespiegeling, commentaar of analyse betreft dient dit relevant te zijn voor mensen die in kerkelijk opbouwwerk werkzaam zijn. Omvang: 3 à 4 pagina's. Per pagina ongeveer 670 woorden in Times New Roman 11.

Boekbespreking

Een boekbespreking bevat een korte weergave van de inhoud, informatie over de auteur(s), een gemotiveerd waardeoordeel, de gebruikerskring waarvoor het boek geschikt is en eventueel: bijzonderheden over de vormgeving en vergelijking met andere publicaties. Vermeld na uw eigen naam de bibliografische gegevens.

Houd uw bespreking zo objectief mogelijk, noem in de tekst niet de titelgegevens, detailkritiek is vaak overbodig.

Omvang: 1 à 2 pagina's. Per pagina ongeveer 670 woorden in Times New Roman 11.

Beschikbare materialen

Van publicaties ten behoeve van kerkelijk opbouwwerk wordt in de Nieuwsbrief graag bericht gegeven. De redactie verwelkomt beschikbaar materiaal of een kort signalement ervan.

Actueel

Aankondigingen van studiedagen en andere activiteiten zijn welkom. Vermeld hierbij wijzigingen naar andere media, bijvoorbeeld websites. Houd bij de toezending rekening met

de verschijningsfrequentie van de WKO-Nieuwsbrief (februari, juni, oktober).

Inleveren

Lever kopij zo zorgvuldig mogelijk aan, digitaal, in WordPerfect of Word.

Liefst in platte tekst (zonder codes).

Inleveren bij:

Marianne Jongerius (info@wvko.nl)
en Kees de Groot (C.deGroot@uvt.nl)